

الفبای پویایی و همدلی

ملاحظات آموزش مطالعات اجتماعی

دکتر ناهید فلاحیان

اهداف اصلی آموزش مطالعات اجتماعی
در نخستین گام، آموزگاران باید اهداف اصلی برنامه‌ی درسی را دریابند.
برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد کلی برنامه‌ی درسی ملی، مبتنی بر فطرت‌گرایی توحیدی و شکوفایی فطرت، سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد و افرادی مؤمن، مسئول و توانمند تربیت کند. هدف اصلی آموزش مطالعات اجتماعی، تربیت اجتماعی و آماده کردن دانش‌آموزان برای زندگی در جامعه است. پرورش مهارت‌های زندگی و کسب صلاحیت‌های شهروندی، درونی کردن نگرش‌ها و ارزش‌های اخلاقی و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، هویت‌بخشی به‌منظور ایجاد تعلق به وطن و حفظ کشور و شناخت استعداد‌های آن و حفظ و انتقال میراث فرهنگی، و ترغیب به مسئولیت‌پذیری در سطوح گوناگون، از خانواده تا کشور و تا سطح جهانی، مهم‌ترین اهداف درس مطالعات اجتماعی هستند.

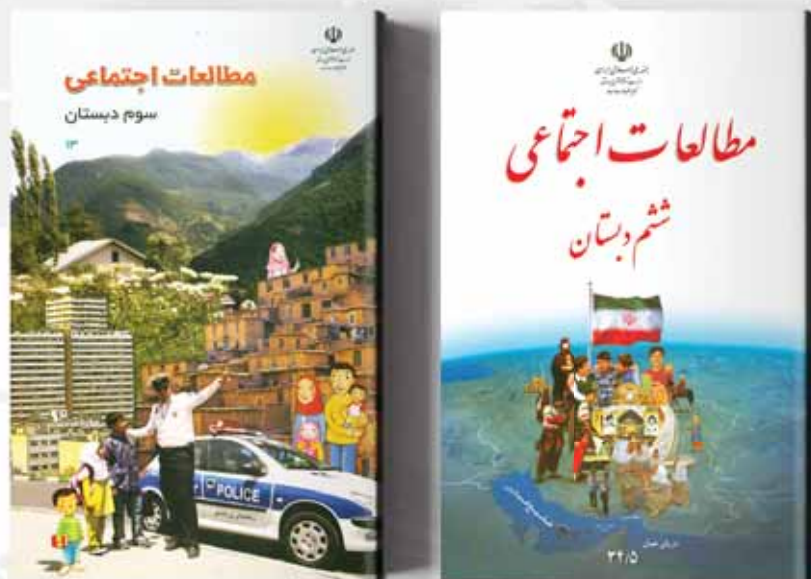
تعریف و ماهیت درس مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی یک حوزه‌ی یادگیری است که دربار‌ی تعامل انسان با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی و تحولات زندگی بشر در گذشته و حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و محیطی) بحث می‌کند. با توجه به این تعریف، مطالعات اجتماعی از رشته‌ها و شاخه‌های علمی و مطالعات گوناگون بهره می‌گیرد. با این حال، از آنجا که با توجه به تعریف، «جامعه، مکان و زمان» سه رکن اساسی مطالعات اجتماعی هستند، در اغلب کشورها سه درس «علوم اجتماعی و مدنی، جغرافیا و تاریخ» نیز ارکان عمده‌ی این برنامه‌ی درسی محسوب می‌شوند.

مؤلفه‌های سازمان‌دهی محتوا حوزه‌های موضوعی

در برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی، با توجه به اهداف و نیازهای برنامه، به‌منظور بهره‌گیری از رشته‌های گوناگون علمی در تلفیق و سازمان‌دهی محتوا، پنج حوزه‌ی موضوعی انتخاب شده است.
۱. نظام اجتماعی (علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی،

در یک دهه‌ی اخیر برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی در دوره‌ی ابتدایی دستخوش تحول شده است. این در حالی است که کتاب‌های تعلیمات اجتماعی در کشور ما با سه بخش مجزای «جغرافیا، تاریخ و مدنی»، به جز پاره‌ای تغییرات کوچک و مقطعی، هیچ‌گونه تحول اساسی و ساختاری به خود ندیده بودند. کار تدوین راهنمای برنامه‌ی جدید درسی مطالعات اجتماعی، به دنبال سال‌ها پژوهش، از دهه‌ی ۸۰ آغاز شد و با بهره‌گیری از مؤلفه‌های سند تحول بنیادین و برنامه‌ی درسی ملی در دهه‌ی ۹۰ تکامل یافت. این کتاب‌ها از نظر اصول، رویکردها و سازمان‌دهی محتوا، با کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره‌ی قبل تفاوت‌های چشمگیری دارند. در واقع آموزگاران محور اصلی اجرای هر برنامه‌ی درسی جدید هستند و هر چه میزان آگاهی و تسلط آن‌ها به اهداف و رویکردهای برنامه‌ی جدید بیشتر باشد، میزان تحقق اهداف آن برنامه بیشتر خواهد بود.

علوم سیاسی، حقوق و...؛ ۲. فرهنگ و هویت (مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، تاریخ، دین و اخلاق و...؛ ۳. مکان و فضا (جغرافیا)؛ ۴. زمان، تداوم و تغییر (تاریخ)؛ ۵. منابع و فعالیت‌های اقتصادی (اقتصاد، مطالعات زیست‌محیطی، جغرافیا و...).

هریک از حوزه‌های موضوعی ناظر به سه مفهوم کلیدی هستند. محتوای مربوط به مفاهیم کلیدی در هر پایه بسط و گسترش می‌یابند. برای مثال، در سازمان‌دهی محتوای فصل «پوشاک ما» در پایه‌ی ششم ابتدایی، از چهار حوزه‌ی موضوعی و مفاهیم کلیدی آن‌ها، متناسب با سطح ابتدایی، بهره‌گیری شده است: ۱. منابع و فعالیت‌های اقتصادی (خط تولید و مشاغل و عرضه‌ی پوشاک)؛ ۲. فضا و مکان (نوع پوشاک با توجه به شرایط محیطی و جغرافیایی)؛ ۳. فرهنگ و هویت (رابطه‌ی پوشاک با فرهنگ و آموزه‌های اخلاقی)؛ ۴. زمان، تداوم و تغییر (روند تغییر پوشاک در دوره‌های تاریخی و آنچه ثابت مانده).

حوزه‌های موضوعی از طریق دو فرایند پرورش مهارت‌های کاوشگری و درونی‌سازی ارزش‌ها آموزش داده می‌شوند.

پرورش مهارت‌های کاوشگری: به‌طورکلی، فرایند پرورش مهارت‌های کاوشگری در کتاب‌های مطالعات اجتماعی، علاوه بر درخواست تحقیق‌های مستقل و متناسب با موضوع درس‌ها از دانش‌آموزان، از طریق فعالیت‌های متنوع کتاب نیز تحقق می‌یابد. این فرایند در قالب پنج حوزه صورت می‌گیرد:

کاوش و بررسی (مثال: از یک مغازه درباره‌ی گونه‌های برنج ایرانی و قیمت آن‌ها پرس‌وجو کنید)؛ **مشارکت** (مثال: با همکاری یکدیگر نمایشگاهی از دست‌سازه‌های سفالی که به تقلید از اشیای تاریخی درست کرده‌اید، برپا کنید)؛ **برقراری ارتباط** (مثال: تصویرهای خط تولید پوشاک را به‌طور مناسب شماره‌گذاری و مرتب کنید)؛ **خلاقیت** (مثال: یک پوستر برای صرفه‌جویی در آب طراحی و در قسمت آبخوری مدرسه نصب کنید)؛ و **واکنش شخصی و اظهارنظر** (مثال: نظر شما درباره‌ی انجام زیاد بازی‌های رایانه‌ای چیست؟)

هر یک از پنج دسته مهارت‌های ذکر شده، خرده‌مهارت‌هایی را شامل می‌شوند. در برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی همچنین تقویت

است: کتاب درسی، کاربرگ‌های فعالیت، راهنمای معلم، سایت پشتیبان، نمونه سؤالات آزمون پایانی پایه‌ی ششم، فیلم‌های آموزشی دانش‌آموزی مرتبط با برخی موضوعات درسی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم، و نرم‌افزار تعاملی نقشه‌خوانی برای پایه‌ی چهارم ابتدایی. محتوای این بسته روی سایت شبکه‌ی رشد^۱ قرار گرفته است.

نکات و ملاحظات که در آموزش برنامه‌ی جدید درسی باید موردتوجه قرار گیرد:

توجه و دقت کافی به اهداف و رویکرد برنامه: اگر به رویکرد حافظه‌محور و آزمون‌محور مشغولیم و بازگویی طوطی‌وار اطلاعات توسط دانش‌آموزان برای ما در اولویت قرار دارد و ما را خرسند می‌کند، از اهداف برنامه‌ی جدید دور هستیم.

مثلث یادگیری مطلوب: بهتر است فرایند یاددهی - یادگیری را با توجه به اضلاع این مثلث به پیش ببریم:

۱. طراحی آموزشی فعال؛ ۲. رسانه‌های پرشمار؛ ۳. برون‌دادهای یادگیری.

۱. در طراحی آموزشی فعال، آموزگار سناریوی تدریس را از ابتدا تا انتها می‌چیند و شیوه‌های تدریس و سازمان‌دهی تجربه‌های یادگیری را به فراخور موضوع انتخاب می‌کند. بدیهی است به جای روش انتقال یک‌سویه‌ی محتوا و سخنرانی، باید با فعال‌کردن دانش‌آموزان، آن‌ها را به‌سوی

مهارت‌های زندگی (مثال: به دیدار یکی از سالمندان خانواده بروید و از وی قدردانی کنید یا به کمک والدین، یک فهرست خرید برای مایحتاج خانه تهیه کنید)، **تقویت مهارت‌های خواندن و نوشتن** (برای مثال: نامه‌ای به دوستی فرضی بنویسید و ویژگی‌های جغرافیایی و گردشگری شهر محل زندگی خودتان را برای او توضیح دهید و او را به دیدن شهرتان دعوت کنید)، و **تقویت مهارت‌های حسابی و عددی** از طریق طراحی فعالیت‌های گوناگون مدنظر قرار می‌گیرد.

رویکرد کاوشگری به یادگیری مادام‌العمر می‌انجامد.

درونی‌سازی ارزش‌ها و اخلاق

در آموزش مطالعات اجتماعی، از طریق ایجاد فرصت‌های یادگیری و طراحی فعالیت‌های متناسب با موضوع، پرورش ارزش‌هایی چون مسئولیت‌پذیری و عدالت‌خواهی، میهن‌دوستی و تعاون، در ضمن رابطه با خالق هستی، مدنظر قرار می‌گیرد. پرورش اخلاقی و درونی‌سازی ارزش‌ها زمان‌بر است و ارزشیابی آن نیز دشوارتر از ارزیابی آموخته‌های موضوعی و مهارتی است.

بسته‌ی آموزشی مطالعات اجتماعی

بسته‌ی آموزشی مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی در حال حاضر شامل این موارد

جلب همکاری خانواده‌ها

برای این منظور برگزاری جلسات توجیهی با والدین (حداقل سه جلسه در طول سال تحصیلی) ضرورت دارد. در این جلسات باید والدین نسبت به اهداف تربیتی درس‌ها، مانند رعایت نظم و مقررات، همکاری در خانه، چگونگی رفتار در محله، حفظ محیط زیست و پاکیزگی و نظایر آن توجیه شوند. باید به این نکته دقت کرد که منظور از مشارکت والدین، تولید مشقت برای خانواده‌ها و انداختن بار تکالیف و تحقیق بچه‌ها بر دوش آن‌ها نیست.

برقراری رابطی مؤثر با دانش‌آموزان و بین دانش‌آموزان

معلم مطالعات اجتماعی باید الگوی اخلاق نیکو و نظم و مسئولیت‌پذیری باشد و در روابط خود با دانش‌آموزان چنان مؤثر عمل کند که آثار آن در شخصیت و نگرش دانش‌آموزان متجلی شود. به‌وجود آوردن فضایی صمیمی در کلاس و احترام و اعتماد متقابل و بستر مناسب برای ارائه‌ی نظرات دانش‌آموزان و گوش کردن به آن‌ها و تقویت دوستی و مشارکت گروهی بین بچه‌ها و تقویت کار گروهی و پرهیز از رقابت‌های ناسالم و نشان دادن راهکارهای درست در اصلاح روابط بین کودکان، از صلاحیت‌هایی است که معلم مطالعات اجتماعی با توجه به ماهیت و رویکرد این درس باید دارا باشد.

در واقع، معلم این درس تمرین زندگی اجتماعی را در محیط مدرسه پایه‌ریزی می‌کند. با توجه به اینکه یکی از رسالت‌های درس مطالعات اجتماعی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی است، آموزگار در این درس، به‌ویژه در مناطقی که در معرض آسیب‌های اجتماعی چون فقر، اعتیاد، خانواده‌های از هم گسیخته و خشونت قرار دارند، ممکن است نقش مشاور و مددکار را نیز برعهده بگیرد و با همکاری سایر مسئولان مدرسه، به دانش‌آموزانی که در معرض آسیب قرار دارند، کمک کند.

پی‌نوشت‌ها

<http://socialstudies-dept.talif.sch.ir> .1

<https://www.roshd.ir> .2

فضای واقعی کلاس و چه در فضای مجازی آموزش، ملموس کرد. در زمینه‌ی بهره‌گیری از رسانه‌ها، نباید تنها به انتظار تولیدات مراکز آموزشی وزارت آموزش و پرورش نشست. البته از گذشته، آموزگاران برای فهماندن بهتر موضوعات درسی، ابزارها و مواد گوناگونی تهیه می‌کردند و به کلاس می‌بردند. اما امروزه کار معلم آسان‌تر شده است. نقشه‌های جغرافیایی و تاریخی از مهم‌ترین ابزارهای آموزش این درس هستند.

۳. منظور از برون‌دادهای یادگیری، داشتن طرحی برای ارزیابی درست دانش‌آموزان و همچنین به‌وجود آوردن فرصت برای ارائه‌ی آموخته‌های آن‌هاست. نباید تصور کنیم که ارائه‌ی آموخته‌ها فقط از طریق آزمون‌های مداد کاغذی و با سؤالات کلیشه‌ای انجام می‌گیرد. در کلاس فعال، به دانش‌آموزان فرصت داده می‌شود به‌طور انفرادی و گروهی نتایج کاوشگری و تحقیق و فعالیت‌های محول‌شده را به‌صورت سمینار، نمایشگاه، گزارش شفاهی و نظایر آن ارائه کنند. فرصت ارائه، به تقویت علاقه‌مندی، خودباوری و اعتمادبه‌نفس و رشد فکری آن‌ها می‌انجامد.

در ارزشیابی پیشرفت تحصیلی نیز باید انواع فعالیت‌های دانش‌آموزان مدنظر قرار گیرد و نباید ذهن آن‌ها را به گنجینه‌ای از اطلاعات بدل کرد. به همین سبب، استفاده از کتاب‌های تست و تمرین متداول و روبه‌رو کردن مداوم دانش‌آموزان با سؤالات جورکردنی و جای خالی و تستی با اهداف و رویکردهای برنامه‌ی جدید مغایرت دارد.

تولید مفهوم سوق دهیم. آموزگار در این مرحله به پیش‌دانسته‌ها و ایجاد انگیزه برای یادگیری توجه می‌کند.

در این سناریو، فعالیت‌هایی که برعهده‌ی آموزگاران و فعالیت‌هایی که انتظار می‌رود دانش‌آموزان در هر مرحله انجام دهند، نوشته می‌شود. در متن هر درس فعالیت‌های نظام‌دار و متوالی طراحی شده‌اند. آموزگار باید فضایی نشاط‌آور برای انجام فعالیت‌ها پدید بیاورد. «کاربرگه» و فعالیت‌های «به کار بندیم» در توسعه و تعمیق آموخته‌ها و پیوند با مهارت‌های زندگی نقش مهمی دارند و باید به‌طور جدی به انجام آن‌ها توجه کنیم. استفاده از روش‌های هنری و جذاب مانند قصه‌گویی، ایفای نقش و نمایش عروسکی، به‌ویژه در آموزش تاریخ در دوره‌ی ابتدایی، مؤثر است.

معلم با استفاده از محیط‌های متنوع یا فضاهای دیگر مدرسه، مانند نمازخانه، حیاط مدرسه یا بازدید علمی از موزه، فرهنگسرا، آتش‌نشانی، دفتر پست و نظایر آن، می‌تواند سرزندگی کلاس را بیشتر و کلاس درس را به محیط‌های واقعی زندگی نزدیک‌تر کند.

۲. منظور از رسانه‌های پرشمار، استفاده از انواع مواد و ابزارها برای فهم بهتر موضوع درس است. خوشبختانه امروزه با پیشرفت وسایل ارتباطی و تولید و دسترسی آسان‌تر به «زیرساخت‌ها» و رسانه‌هایی چون عکس و فیلم (در شرایطی مانند شیوع ویروس کرونا) به‌خوبی می‌توان موضوعات را برای دانش‌آموزان، چه در